

ропейського контенту соціальної стандартизації буде сприяти успішному виконанню соціальної функції в Україні на різних ієрархічних рівнях в національній системі публічного управління, дасть можливість забезпечити гідний рівень життя усіх верств населення на основі розробки та реалізації суспільно значимих та справедливих соціальних програм розвитку.

Список використаних джерел

1. Дорожня карта реформ 2019–2023 рр. *Реанімаційний Пакет Реформ*. Київ, 2019. URL: <https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2019/02/DKR-RPR-2019-2023.pdf>.
2. Ємельяненко Л., Шкода Т. Соціальні стабілізатори в державному антикризовому управлінні. Антикризове управління економікою України: нові виклики: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. Київ: КНЕУ, 2015. С. 43-48.
3. Пігуль Н.Г., Люта О.В., Бойко А.О. Фінансове забезпечення соціальної сфери в Україні. *Вісник Національного банку України*. 2015. № 1 (227). С. 30-35.
4. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>.
5. EU social standards: Ensuring every person's fundamental right to live a life in dignity and fully participate in society. *Social Platform*. 2016. URL: <https://www.socialplatform.org/wp-content/uploads/2016/06/SP-position-paper-on-EU-social-standards.pdf>.

УДК 338.2

Лариса Ємельяненко^{*},
Софія Заболотна^{**}

СТРАТЕГІЧНІ ВЕКТОРИ ДЕТІНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. У тезах висвітлено масштаби, загрози та ризики поширення тіньової економіки на національному та міжнародному рівнях. Визначено особливості процесів тінізації економіки

^{*}Ємельяненко Лариса Михайлівна — доктор економічних наук, доцент, професор кафедри національної економіки та публічного управління, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», lora-lara@ukr.net

^{**}Заболотна Софія Іванівна — магістр кафедри національної економіки та публічного управління, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», zabolotskayasofia@gmail.com

України та соціально-економічні деформації за причинно-наслідковим механізмом. Аргументовано стабілізаційну функцію тіньової економіки в умовах шоків зовнішнього та внутрішнього походження. На основі європейського та світового досвіду запропоновано стратегічні вектори детінізації національної економіки.

Для сучасного етапу розвитку національної економіки характерною особливістю є поширення тіньових відносин, що охоплюють невраховані, нерегламентовані й незаконні види господарської діяльності. Зростання тіньової економіки блокує ефективну державну політику регулювання економіки ринковими методами, деформуючи інструментарій грошово-кредитної та податкової політики, складає підґрунтя для існування корупції, завдає шкоди іміджу України на шляху її європейської інтеграції, погіршує інвестиційний клімат, деформує стосунки у суспільстві між державою й бізнесом. Актуальним є науково-методичне оцінювання масштабів, загроз, ризиків розповсюдження тіньових відносин з метою обґрунтування стратегічних векторів детінізації національної економіки.

Всесвітнім економічним форумом, поряд з макроекономічною розбалансованістю та обмеженістю ресурсів, поширення тіньової економіки визнано основним глобальним ризиком майбутнього десятиріччя [7].

Тіньова економіка характерна для будь-якої країни, незалежно від рівня розвитку економіки, існуючи в усіх країнах світу, хоча й відрізняється тільки за обсягами, структурою та механізмами розвитку. Масштаби й особливості тіньової економіки в різних країнах і регіонах світу тісно пов'язані з національними господарськими моделями та ступенем зрілості ринкових відносин. За оцінками експертів, у розвинених країнах тіньова економіка становить 12–16 % ВВП, у країнах, що розвиваються, — від 23 до 25 % ВВП, у країнах з перехідною економікою 30–50 % ВВП [1, с. 41]. Показники тіньової економіки у країнах ОЕСР демонструють, що найнижчий її рівень — у США: з 2003 р. (8 %) до 2017 р. (5,4 %) він скоротився на 3 %. Загалом по ОЕСР середній рівень тіньової економіки становить 12 %, найбільший із них демонструє Греція (приблизно 22 %) [8]. Отже, у найбільш розвинених країнах питома вага тіньового сектору в національній економіці значно менша, ніж в інших групах країн.

В Україні спостерігається високий рівень тінізації економіки. За даними Мінекономрозвитку, в середньому цей показник становить 32–35 %, в окремі роки сягав 43–44 %. а за оцінками експер-

тів МВФ — 44,8 %, в сукупності з рівнем інфляції 13,7 % і рівнем безробіття 8,9 % [1; 8] свідчить про загрозу як економічній, так і національній безпеці.

Дослідження, проведене Інститутом соціально-економічної трансформації та Центром соціально-економічних досліджень CASE-Ukraine доводить, що державний бюджет України недофінансовується через такі тіньові операції [4]: «сірий» імпорт, контрабанда; офшорні схеми; зарплата в «конвертах»; тіньова оренда сільськогосподарських земель; конвертаційні центри; контрафакт; «скрутки» (маніпуляція з ПДВ); оформлення штатного працівника підприємцем; зниження оборотів ФОП (рис. 1).

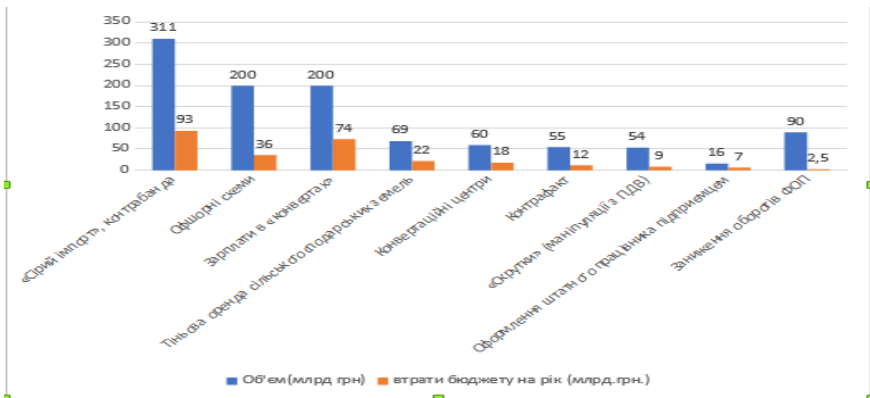

Рис. 1. Втрати бюджету України від тіньових операцій за 2018 р.

Джерело: Побудовано авторами на основі дослідження схем ухилення від податків [4].

Початок активізації процесів тінізації в Україні спостерігається у період різких інституційних змін на початку 1990-х років, коли розгорнулася політика лібералізації й у ході екзогенних реформ випереджаючими темпами формувалися дистрибутивні інститути, або інститути перерозподілу, до яких належать ціноутворення, приватне підприємництво, приватна власність загалом, режим оподаткування тощо. Тривалість інституційної дисфункціональності породжує ризики структурної недосконалості, неконкурентоспроможності, неефективності економіки, отже, тінізація фактично починає набувати властивостей інституційної пастки [6].

Негативні наслідки високого рівня тінізації вітчизняної економіки виявляються у різноманітних соціально-економічних деформаціях [2; 3; 6].

1. Деформація податкової сфери через нерівномірне податкове навантаження на різні сектори економіки, перерозподіл ресурсів в спекулятивний сектор, збільшення неплатежів, зростання оподаткування доходів законослухняних громадян, періодичні затримки із заробітною платнею

2. Деформація бюджетної сфери через недонадходження коштів до державного бюджету, нерівномірний розподіл бюджетних коштів при корупції на всіх рівнях влади.

3. Деформація макроекономічного регулювання через неможливість контролю над виконанням макроекономічних рішень та неможливість точного оцінювання масштабів економічної діяльності в державі, що впливає на ефективність макроекономічної політики.

4. Деформація кредитно-грошової сфери через зміни у структурі платіжного обороту, стимулюванні інфляції, трансформації кредитних відносин і збільшенні інвестиційних ризиків, нанесенні збитків кредитним інститутам, інвесторам, вкладникам, акціонерам, суспільству в цілому.

5. Вплив на інвестиційний процес через зменшення міжнародної довіри до країни з боку іноземних інвесторів.

6. Вплив на стан природне середовище через браконьєрство з низькою ймовірністю покарання, що є серйозною загрозою національній безпеці.

7. Деформація структури споживання як закономірний наслідок кримінальних форм перерозподілу доходів і власності та розширення ринків нелегальних товарів та послуг.

8. Вплив на становлення ринків (на ринку нерухомості через приховування операцій, доходів від купівлі-продажу нерухомості, робота будівельних фірм без ліцензії; на ринку землі — недосконалість нормативно-правової бази земельних відносин, відсутність кадастрово-реєстраційної системи, відсутність контролю ринкового обігу земельних ділянок; на ринку інформаційних технологій — порушення прав інтелектуальної власності, великий рівень піратської продукції, нелегальні процеси купівлі-продажу через мережу Інтернет)).

9. Вплив на захищеність частини населення, зайнятої в тіньовій економіці, унаслідок відсутності дії трудового законодавства в цій сфері.

10. Вплив на політичну систему країни через лобіювання інтересів суб'єктів тіньової економіки в представлених органах влади.

11. Вплив на ефективність функціонування держави через посилення корумпованості всіх функціональних підсистем державного апарату, що є живильним середовищем для розвитку тіньової економіки

Природа такого економічного явища, як тіньова економіка, досі глибоко не вивчена. Революційною роботою дослідження сутності явища тіньової економіки стала монографія перуанського вченого Е. Де Сото «Інший шлях» (1989) [5]. Основною причиною існування тіньової економіки він аргументовано вважав бюрократичні перепони, що заважають розвитку економічних відносин. Е. Де Сото довів, що доки тіньова економіка є симптомом інституційної кризи, з якою зустрічаються бідні країни, законотворчість у підпільній економіці — потенційне джерело багатьох рішень, потрібних для виходу із цієї кризи.

У великих розмірах (понад 30 % ВВП) тіньова економіка зазвичай формується в країнах з олігархічною моделлю державного устрою й економічного зростання. Ця модель є стримуючим чинником для подолання політичної та економічної корупції, становлення правової держави, удосконалення відносин власності, розвитку цивілізованих конкурентних відносин, еквівалентного обміну результатів праці між суб'єктами ринкових відносин, подолання інфляційних процесів, оптимізації оподаткування, наповнення бюджетів і раціонального використання бюджетних коштів, впровадження інновацій та інвестицій, зростання зайнятості і стимулювання високопродуктивної праці, прогнозування і підтримання розвитку реального сектору економіки, справедливого розподілу доходів, підвищення рівня життя тощо. Тому деолігархізація економіки є одним із наріжних каменів її детінізації.

Боротьба з поширенням тіньової економіки в Європейському Союзі проходить на трьох рівнях: національному, регіональному (у рамках ЄС) та міжнародному (у межах міжнародних організацій, до яких входять країни ЄС). Ця боротьба відбувається за такими напрямками: боротьба з корупцією; зміни в податковій політиці; обмеження тіньового ринку робочої сили в ЄС; боротьба з відмиванням брудних коштів; боротьба з кримінальним сектором тіньової економіки, насамперед з наркобізнесом.

Проте тіньова економіка, з огляду на певну невизначеність, виступає як вбудований стабілізатор економіки в умовах шоків зовнішнього чи внутрішнього походжень. Економіст О. Шнайдер довів, що понад 66 % доходів, згенерованих у тіньовій економіці, перерозподіляються у формальному секторі з позитивними ефектами, які слід враховувати під час аналізу динаміки розвитку еко-

номіки як непрямі доходи держави [8]. Неформальна економіка дозволяє компаніям вийти з жорсткої формальної економіки, створюючи нові робочі місця, та процвітати. Таким чином, тіньова економіка виконує роль буфера, за допомогою якого стабілізується надлишкове фіскальний та регулятивний тиск в економічній системі. Це також і важіль соціальних вибухів під час кризових явищ, коли каналами збалансування виступають зайнятість, доходи, суспільне виробництво.

Детінізація економіки в Європейському Союзі носить комплексний характер. З позицій методів протидія негативним проявам тіньової економіки не обмежується лише санкціями за порушення умов заборони (оскільки для ефективного запровадження санкцій необхідна велика кількість бюджетних коштів). Основною зброєю в арсеналі урядів країн ЄС у боротьбі з тіньовою економікою є прозоре податкове, кримінальне та цивільне право; високий рівень оплати праці державних службовців; висока якість надання державних послуг населенню; ефективний механізм захисту прав і свобод громадян перед посяганнями державних структур; дієвий ринковий механізм та високий рівень конкуренції. Саме ці умови, а не жорсткі санкції, слугують фундаментом боротьби з тіньовою економікою в будь-якій країні.

До стратегічних векторів детінізації національної економіки слід віднести такі: мінімізація корупції; боротьба з олігархічною монополізацією; реформування інституційного середовища; усунення причин утворення вимушеної нелегальної економіки; підвищення довіри до органів влади на всіх рівнях державного управління; підвищення професіоналізму працівників державного апарату; формування здорового конкурентного середовища (найбільш актуальною залишається проблема захисту приватної власності та прогалини у податковому законодавстві); оптимізація структури української економіки; підтримка малого та середнього бізнесу на державному рівні; стимулювання інвестиційних процесів; забезпечення ефективного розподілу бюджетних коштів та контроль за виконанням бюджетних зобов'язань; соціально орієнтоване бюджетування; модернізація та забезпечення соціальних стандартів; регулювання зовнішньоекономічних процесів, політика протекціонізму; впровадження інноваційних інструментів у боротьбі з проявами тіньової економіки (великі данні, штучний інтелект тощо).

Сучасний стан тіньової економіки потребує соціально-економічної політики з боку держави у контексті наукового аналізу пріоритетних напрямів її детінізації. Оцінювання перспектив

детінізації економіки у трансформаційних системах доцільно проводити не лише з метою оздоровлення та зростання економіки, але й для зміцнення держави в контексті її економічної та національної безпеки тощо. Необхідне більш ретельне та регулярне вивчення проблем функціонування легального і тіньового секторів економіки та тенденцій їх розвитку, що дасть можливість краще зрозуміти поточні економічні, правові, соціальні, політичні процеси, а також впровадити відповідні заходи з детінізації.

Список використаних джерел

1. Гришова І.Ю., Наумов О.Б., Давидюк О.О. Економіко-політичні конфлікти на сучасному етапі. *Український журнал прикладної економіки*. 2016. Т. 1. № 2. С. 36–49.

2. Дубровський В. Що таке тіньова економіка і як з нею боротися. *Реанімаційний пакет реформ*. 2017. 4 листопада. URL: <http://rpr.org.ua/news/volodymyr-dubrovskyj-scho-take-tinova-ekonomika-i-yak-z-neyu-borotysya/>

3. Кравчук А.О. Тіньові аспекти економіки України в податковому секторі. *Український журнал прикладної економіки*. 2016. Т. 1. № 3. С. 79–86.

4. Найбільші втрати бюджету відбуваються на кордоні, в офшорах і при виплаті зарплат у «конвертах». *Institute of Social and Economic Transformation*. 2019. URL: <http://iset-ua.org/ua/novini/podatki/item/156-doslidzhennia-naibilshi-shemi>.

5. Сото Э. Иной путь. Невидимая революция в третьем мире; пер. с англ. Б. Пинскер. Москва: Catallaxy, 1995. 320 с. URL: https://www.e-reading.club/bookreader.php/53846/De_Soto_-_Inoy_put.html

6. Тищук Т.А., Харазішвілі Ю.М., Іванов О.В. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання: аналіт. доп.; за заг. ред. Я. А. Жаліла. Київ, 2011. 96 с.

7. Global Risks Report 2011 Sixth Edition. An initiative of the Risk Response Network. January 2011 / World Economic Forum. URL: <http://riskreport.weforum.org/global-risks-2011.pdf>

8. Schneider F. Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2015: Different Developments. URL: <http://www.econ.jku.at/members>